

ВІДГУК

**офіційного опонента доктора педагогічних наук, професора,
члена кореспондента НАПН України Лук'янової Лариси Борисівни
на дисертаційне дослідження Пугача Сергія Сергійовича «Теоретичні
і методичні засади формування правової компетентності майбутніх
фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти»,
подане на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук
за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти**

Тема дослідження, здійсненого Сергієм Сергійовичем Пугачем, поза усяким сумнівом, є надзвичайно актуальною й знаходиться на перетині важливих напрямів педагогічної науки й соціальної практики.

Пояснимо свою позицію.

По-перше, місія держави полягає у збереженні цінностей людського життя, свободи, гідності, законності і справедливості. Ці аксіологічні конструкти являють основу інтегрального поняття «правова компетентність», що за своєю сутністю є не тільки формальним «законом», але й духовним стрижнем. Отже, формування правової компетентності майбутніх фахівців є запорукою для розвитку гармонійної інтеграції нашої держави в європейську систему цінностей та освіти.

По-друге, квалітативний підхід, який панує нині в освіті, спонукає до сприйняття компетентності як інтегрованої характеристики, що сукупно оцінює якість здобутої професійної підготовки. Сприйняття компетентності як нового типу цілепокладання означає модернізацію освітньої політики вищих закладів освіти, спрямовану на урахування вимог ринку праці, а отже розуміння парадигми освіти «протягом життя». Правова компетентність є динамічною, тому визначається і може бути оціненою тільки в ході практичної діяльності, а її рівень може підвищуватися безперервно протягом усієї професійної життєдіяльності, про що і наголошується у рецензованій дисертації.

По-третє. Чому цей процес є таким важливим для України?

В умовах становлення української державності сучасне суспільство пропонує принципово нову сукупність цінностей, в основі якої лежить професійна компетентність, однією із її вагомих складових є правова компетентність фахівця, вимоги до рівня якої істотно зростають. Природно, що ця вимога поширюється на усіх членів суспільства, зокрема й майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти. Отже правова компетентність є необхідною умовою гармонійної соціалізації особистості з урахуванням сучасних реалій, що характеризуються наразі достатньо суперечливими

тенденціями у нашій державі – зростанням національної свідомості і, водночас, посиленням деструктивних процесів, які відбуваються паралельно.

Абсолютно виправдано дисертант виводить провідну ідею концепції дослідження із розуміння правової компетентності як стилю життя в суспільстві та майбутньої професійної діяльності сучасного фахівця з обліку і оподаткування на адміністративних і виробничих посадах. Очевидним є те, що перехід на компетентнісну модель освіти виключає пасивну роль учасників освітнього процесу. Адже, тільки активна позиція в одержанні знань і умінь створить для майбутніх фахівців передумови в реалізації індивідуальної траєкторії навчання впродовж життя.

Водночас автор підкреслює, нині гостро постає проблема використання традиційних підходів до навчання майбутніх фахівців з обліку і оподаткування, які вже не відповідають сучасним вимогам; незавершеність теоретичної обґрунтованості у застосуванні компетентнісного підходу, а також невизначеність нормативного набору ключових компетентностей.

З огляду на вище зазначене дисертаційне дослідження С. С. Пугача «Теоретичні і методичні засади формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти» має як теоретичний, так і практичний інтерес, є своєчасним та актуальним.

Аналіз наукових здобутків щодо зазначеної теми дозволив досліднику виявити низку суперечностей, що свідчить про недостатню вивченість цієї проблеми в сучасних умовах. Насамперед – це необхідність формування готовності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування до професійної самореалізації в правому полі та невизначеність педагогічних умов, що сприяють ефективності досліджуваного процесу.

Потрібно зазначити, що дисертаційна робота виконувалася не тільки відповідно до плану наукових досліджень кафедри безпеки життєдіяльності та педагогіки безпеки Вінницького національного технічного університету з науково-дослідної роботи № 20-K8 «Теоретичні та методичні засади формування компетентності майбутніх фахівців у закладах вищої освіти», а й у межах проекту «Програма розвитку лідерського потенціалу університетів України» (2016-2019 рр.), в якому приймає участь ВНТУ, за сприяння Британської ради (British Council) в Україні, Інституту вищої освіти НАПН України, Фундації лідерства для вищої освіти (Велика Британія) та за підтримки Міністерства освіти і науки України, мета якого полягає у формуванні академічної доброчесності в студентів й передбачає, що в процесі навчання, науково-дослідної роботи вони мають керуватися принципами чесної

праці та навчання як підґрунтя якості освіти й успішної професійної кар'єри,

Щодо обґрунтованості та достовірності наукових положень

Аналіз поданої до захисту дисертації, автореферату та публікацій дисертанта дозволяють дійти висновку про наукову обґрунтованість і достовірність викладених автором результатів.

Ґрунтовне вивчення джерельної бази (453 найменування, з них 51 – іноземними мовами), яке здійснив здобувач, дали змогу достатньо переконливо висвітлити аксіологічний, етичний, технологічний аспекти досліджуваної проблеми; розкрити наукові підходи до змісту поняття «правова компетентність майбутніх фахівців з обліку і оподаткування» як вагомого складника їхньої професійної компетентності. Здійснений дослідником системний аналіз наукових джерел став підґрунтям для методологічних засад дослідження; дав можливість уточнити інші базові поняття, визначити їх взаємозв'язки та взаємозумовленість, розкрити алгоритм формування досліджуваної якості та визначити особливості її формування в системі неперервної освіти.

Одержанню достовірних і обґрунтованих результатів сприяло застосування комплексу теоретичних і емпіричних методів наукового дослідження, серед яких найбільш продуктивними були аналіз і синтез літературних джерел, порівняння, систематизація, узагальнення, абстрагування, індивідуалізація, аналогія, моделювання, прогнозування, педагогічне спостереження, вивчення досвіду роботи, анкетування, тестування, опитування, рейтингування, експертне оцінювання, діагностування, педагогічний експеримент.

Не викликають сумніву висновки та рекомендації, викладені у дисертації, оскільки вони були опрацьовані з урахуванням вимог сукупності методологічних підходів до розв'язання проблеми формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти.

Загалом рецензоване дослідження уможливорює відтворення цілісної картини означеної проблеми, дозволяє сприйняти як вагому складову системи освіти в Україні, що реалізується з урахуванням сучасних європейських тенденцій та, безумовно, створює основу для подальших досліджень у галузі неперервної професійної підготовки майбутніх фахівців з обліку і оподаткування.

На затребуваність і практикоорієнтованість представлено дослідження свідчать розроблені авторська Концепція формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування, представлена на методологічному, теоретичному та технологічному рівнях, структурно-функціональна модель формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування, що визначають зміст підготовки фахівців-економістів у системі неперервної освіти, а також ґрунтовний методичний супровід (навчальні посібники, методичні рекомендації, навчальні програми та електронні навчально-методичні матеріали, що розкривають теоретичні та практичні основи навчальної технології формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти та забезпечують її реалізацію). Матеріали дослідження можуть бути використані не тільки в процесі підготовки майбутніх фахівців з обліку і оподаткування, а й інших економічних спеціальностей у ЗВО України, що було підтверджено результатами впровадження (зокрема Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди, Донецького національного університету імені Василя Стуса, Приватного вищого навчального закладу «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука», Комунального вищого навчального закладу «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради, Комунального вищого навчального закладу «Вінницька академія неперервної освіти» Вінницької обласної державної адміністрації, Тернопільського національного економічного університету, Вінницького національного технічного університету, Миколаївського національного аграрного університету, Вінницького кооперативного інституту, Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів і природокористування України «Боярський коледж екології і природних ресурсів», Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів і природокористування України «Ніжинський агротехнічний коледж», Комунальний заклад «Фізико-математична гімназія № 17 Вінницької міської ради», Комунальний заклад «Загальноосвітня школа I-III ступенів № 27 Вінницької міської ради»).

Щодо достовірності й новизни результатів проведеного дослідження, вони забезпечені методологічною обґрунтованістю його вихідних позицій, застосуванням комплексу взаємодоповнювальних методів, адекватних предмету, меті та завданням дослідження, оптимальною тривалістю дослідницької роботи, об'єктивним аналізом здобутих результатів.

Дисертантом обґрунтовано теоретичні засади, розроблено прикладні рекомендації щодо вдосконалення форм і методів навчання, котрі сприяють ефективності формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти. Найбільш вагомими результатами, отриманими у процесі дослідження, та їх наукова новизна полягають у тому, що *вперше обґрунтовано* концепцію формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування на методологічному, теоретичному та технологічному рівнях; *розроблено* взаємопов'язані компонентні моделі розвитку правової компетентності учнів, бакалаврів, магістрів і фахівців на етапі здобуття другої вищої освіти та структурно-функціональну модель формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування, що визначають зміст підготовки фахівців-економістів у системі неперервної освіти; *виокремлено та обґрунтовано* педагогічні умови, які сприяють досягненню мети дослідження.

У процесі дослідження авторкою було уточнено зміст базових понять дослідження; визначено структуру готовності, компонентний склад, рівні прояву та механізми розвитку досліджуваного феномену та *удосконалено* навчальну технологію формування у майбутніх фахівців з обліку і оподаткування правової компетентності на основі розробленого методичного забезпечення, застосування проблемного та інтерактивного навчання, що забезпечує розвиток пізнавальної активності та самостійності у системі неперервної освіти.

Завдяки дослідженню С.С. Пугача *дістали* подальшого розвитку та конкретизації концептуальні положення компетентнісної парадигми навчання у закладах вищої освіти економічного профілю, зокрема теоретичні положення щодо професійної підготовки майбутніх фахівців з обліку і оподаткування.

Слід наголосити, що рецензована праця сприяє пошуку шляхів вирішення важливої дослідницької проблеми – формуванню та розвитку правової компетентності фахівців з обліку і оподаткування.

Дослідницькі результати важливі для концептуального вдосконалення законодавства неперервної освіти.

Достовірність результатів не викликає сумнівів, оскільки забезпечена комплексною дослідницькою методологією, широким використанням кількісних методів, всебічною апробацією здобутків у науково-комунікаційних заходах різного рівня, практичним застосуванням.

Структура дисертації ретельно продумана, логічно побудована та

складається зі вступу, п'яти розділів, висновків до кожного розділу, списку використаних джерел загальних висновків, додатків, у яких подано авторські й адаптовані до проблеми дослідження матеріали та розрахунки критеріїв, рівнів і показників сформованості правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування.

Інтегративний характер предмету дослідження обумовили особливості розроблення його теоретико-методологічних засад, які у дисертації С.С. Пугача визначено на рівні філософської методології, рівні загальнонаукової методології та на конкретнонауковому рівні й представлено у вступі та першому розділі дисертації.

У першому розділі дослідження розкрито теоретичні аспекти реформування системи вищої економічної освіти в контексті модернізації та інноваційного розвитку України, обґрунтовано наукові підходи до професійної підготовки майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти та здійснено дефінітивний аналіз ключових понять дослідження.

Не заперечує висновок дисертанта, що проблема формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування недостатньо вивчена та потребує поглиблених досліджень. Небезпідставно дослідник підкреслює наявність низки проблем щодо формування правової компетентності в процесі підготовки фахівців з обліку і оподаткування, які потребують вирішення. Серед них провідними дослідник називає невідповідність змісту правової підготовки майбутніх фахівців з обліку і оподаткування сучасним вимогам до фахівців, реальним запитам суспільства та держави; необов'язковість вивчення правових дисциплін і, як наслідок, низький рівень якості правових знань майбутніх фахівців з обліку і оподаткування; відсутність якісних підручників, навчальних посібників з дисциплін правового циклу та ін.

У другому розділі проаналізовано зарубіжний досвід формування правової компетентності фахівців-економістів, розглянуто методологічні підходи щодо формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування, визначено дидактичні принципи формування правової компетентності, мету, зміст і структуру правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування в освітньому процесі ЗВО економічного профілю.

Цікавим, на нашу думку, є алгоритм аналізу підходів до сутності змісту і структури правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування. На підставі аналізу наукових досліджень дисертант обґрунтовує

сукупність компонентів досліджуваної якості, до кожного з яких добирає відповідні показники

Посилюючи теоретичні викладки щодо впливу на формування змісту економічної освіти і, відповідно, формування ставлення до її правової складової, автор доводить наявність впливу загальних тенденцій розвитку суспільних відносин в економічній сфері.

У третьому розділі запропоновано авторську концепцію формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування; теоретично обґрунтовано та розроблено педагогічні умови формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування; визначено критерії, показники та рівні сформованості правової компетентності майбутніх фахівців, теоретично обґрунтовано та розроблено структурно-функціональну модель формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти.

Серед представлених у розділі матеріалів вирізняються два дослідницькі кроки. По-перше, це виклад основних положень концепції формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у закладах вищої освіти та визначення завдань щодо досягнення поставленої мети. По-друге, з метою конкретизації авторського задуму дослідником розроблено Модель формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти, яка є складною динамічною системою, що всебічно розкриває зміст, структуру, особливості формування досліджуваної якості і містить цільовий, методологічно-конструктивний, організаційно-діяльнісний, результативний і коригувальний блоки. У змісті розділу висвітлено основні риси Моделі за сферою застосування; формою, структурою, ступенем деталізації; об'єктом дослідження; розвитком у часі; ступенем відтворення основних рис та широтою впровадження.

Такий підхід уможливив усунення низки виявлених на початку роботи суперечностей та на прикінцевому етапі дослідження співставити реальний стан із досягнутим результатом.

У четвертому розділі відображено технологічний контекст формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти, з метою наповнення якого дисертант розробив відповідну технологію. У подальшому дослідницький алгоритм було спрямовано на опис цього процесу та створення умов для його неперервності, яка забезпечувалася каскадовими, взаємозв'язаними і взаємозалежними структурними моделями у закладах загальної середньої освіти, для освітніх рівнів «бакалавр» і «магістр»,

під час набуття другої вищої освіти.

У п'ятому розділі перевірено ефективність авторської моделі та проаналізовано одержані результати педагогічного експерименту. Експеримент безумовно має свою особливість, визначену багатокomпонентністю, багатовимірною й ступеневістю, кожна з яких вимагала свого інструментарію, інтерпретації та узагальнення.

Чітку логічну структурованість роботи забезпечують лаконічні висновки та узагальнення, систематизація матеріалу в таблицях, унаочнення у рисунках і схемах. У мовностилістичному оформленні дисертації враховано особливості наукового стилю мовлення.

Щодо повноти викладу наукових положень, висновків і рекомендацій в опублікованих працях.

Основні положення дисертації С.С. Пугач відображено у 42 наукових працях, з поміж яких 24 наукових публікації розкривають основний зміст дисертації, з них: 2 монографії, 17 статей у наукових виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України, 4 статті в наукових періодичних виданнях інших держав, 1 навчальний посібник; крім того, видано 2 монографії, 14 статей і тез – у журналах і збірниках наукових праць; 2 – методичні вказівки.

Наукові положення, висновки та рекомендації достатньо повно представлено в означених друкованих працях. Проміжні і кінцеві результати дослідження публікувалися впродовж 2012–2019 рр.

Дисертацію С.С. Пугач написано на належному науковому рівні. Здобувач володіє теорією проблеми і методами її дослідження. Позитивне враження справляє оформлення роботи, вміщені в ній рисунки і табличні матеріали.

Зміст автореферату відображає зміст дисертації та досить повно висвітлює суттєві її аспекти, основні положення та висновки.

Дискусійні положення та зауваження до роботи.

Загалом позитивно оцінюючи наукове і практичне значення здобутих дисертантом результатів, слід відмітити деякі дискусійні положення, а також висловити окремі побажання:

- 1 Автор приділив велику увагу аналізу змісту понять, зокрема «правова компетентність» та його похідних, водночас поза увагою автора залишилися поняття, які безумовно є базовими, від яких залежить логіка

й алгоритм дослідницького процесу, а відтак їх, на нашу думку, доцільно було проаналізувати, визначити їх взаємозв'язок, взаємовплив і взаємозалежність. Йдеться про такі поняття як «правова культура», «правова культура фахівців з обліку і оподаткування», «неперервна освіта», «система неперервної освіти».

- 2 Гіпотеза дослідження є одним із методів розвитку наукового знання, яка завжди передбачає пошук нового в науці та практиці, певний оптимальний варіант із кількох можливих, коли передбачається, який саме засіб розв'язання педагогічного завдання є найбільш ефективним, які умови є провідними, а які похідними або коригуючими. На нашу думку, гіпотеза рецензованого дослідження сформульована як звичайний перелік організаційно-педагогічних умов, що унеможлиблює повноцінне визначення вагомості впливів виокремлених припущень на формування досліджуваної якості.
- 3 Підтримуємо докторанта у його прагненні проаналізувати досвід правової підготовки фахівців економічного профілю не тільки у вітчизняному, але й і у зарубіжному освітньому полі. На нашу думку робота значно виграла би, а ідея набула завершеності за умови обґрунтування вибору країн, досвід яких вивчався, та здійснення порівняльного аналізу українського та зарубіжного досвіду.
- 4 Розроблені автором компонентні моделі розвитку правової компетентності учнів, бакалаврів, магістрів і фахівців на етапі здобуття другої вищої освіти та структурно-функціональна модель формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування дещо спрощують їхнє реальне практичне значення, адже вони є логічно взаємопов'язані, підпорядковані єдиному алгоритму і, по суті, являють каскад моделей, які органічно вписуються у загальну модель формування досліджуваної якості фахівців-економістів, відтворюючи реальну неперервність процесу.
- 5 Здійснена перевірка ефективності запропонованої структурно-функціональної моделі набула би значно більшої аргументованості за умови чіткого окреслення вимог до контингенту учасників експерименту, обґрунтування поділу груп на експериментальні й контрольні.
- 6 У роботі висвітлено результати проведення статистичних процедур щодо сформованості компонентів сформованості правової компетентності. На нашу думку, доцільно було би обґрунтувати й представити діагностувальні методики, прописати інструментарій їх застосування на різних етапах експерименту та здійснити опис

результатів за кожним компонентом на різних етапах експерименту, що загалом спростило би усвідомлення, здобутих дисертантом результатів.

- 7 Серед контингенту учасників експерименту вагому частку складають бакалаври, магістри і фахівці на етапі здобуття другої вищої освіти – дорослі люди, на нашу думку, доцільно було до переліку методологічних підходів включити андрагогічний, оскільки за таких умов виникає доцільність урахування принципів навчання дорослих.
- 8 Окремі положення висновків до розділів дисертації та загальні висновки є дещо розлогими, мають описовий характер, повторюють текст підрозділів й не повною мірою узагальнюють здобуті автором результати проведених досліджень.

Висловлені зауваження не знижують загального позитивного враження від дисертаційного дослідження і є приводом для наукової дискусії.

Загальний висновок. Дисертація С. С. Пугача «Теоретичні і методичні засади формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти» є завершеною науково-дослідною працею, що сприяє вирішенню вагової наукової проблеми з теорії і методики професійної освіти та відповідає встановленим вимогам «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 зі змінами, а її автор – Пугач Сергій Сергійович – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.04. – теорія та методика професійної освіти.

Офіційний опонент

Директор Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України,
доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України



Л.Б. Лук'янова

